

UDK: 32:305(575)

E'tibor SULTANOVA,

Professor, siyosiy fanlari doktori, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Mohidil NIZAMOVA,

Tayanch doktorant, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti Toshkent, O'zbekiston

O'zDJTU Siyosatshunoslik kafedrasida o'qituvchi-stajyori

E-mail: nizamova@uwed.uz, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2685-8779>

TDSHprofessori, s.f.d Sh.Yovqochev taqrizi asosida

MARKAZIY OSIYODA GENDER TENGLIK SIYOSATINING EVOLYUTSIYASI VA INSTITUTSIONAL RIVOJLANISHI

Annotatsiya

Maqolada Markaziy Osiyo davlatlarida gender tenglik siyosatining tarixiy evolyutsiyasi va institutsional rivojlanishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda sovet modernizatsiyasi davrida shakllangan formal tenglik tizimi hamda mustaqillikdan keyingi davrda an'anaviy qadriyatlarining tiklanishi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, gender siyosatini shakllantirishda xalqaro tashkilotlar va milliy qonunchilikning roli yoritiladi. Natijada, amalga oshirishdagi muammolar, institutsional zaifliklar va ijtimoiy-madaniy to'siqlar aniqlanadi. Tadqiqot gender tenglikni ta'minlash uchun tizimli islohotlar va samarali monitoring zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: gender tenglik, Markaziy Osiyo, institutsional rivojlanish, sovet merosi, islohotlar, xalqaro tashkilotlar.

ЭВОЛЮЦИЯ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ПОЛИТИКИ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В статье анализируются эволюция и институциональное развитие политики гендерного равенства в странах Центральной Азии. Рассматривается влияние советского режима, обеспечившего формальное равенство, а также возрождение традиционных ценностей. Освещается роль международных организаций и национального законодательства в формировании гендерной политики. Выявляются проблемы, институциональные ограничения и социокультурные барьеры, мешающие реализации политики равенства. Делается вывод о необходимости в обеспечении гендерного равенства системных реформ и всестороннего мониторинга.

Ключевые слова: гендерное равенство, Центральная Азия, институциональное развитие, советское наследие, реформы, международные организации.

EVOLUTION AND INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF GENDER EQUALITY POLICY IN CENTRAL ASIA

Annotation

This article analyzes the historical evolution and institutional development of gender equality policy in Central Asia. It examines the impact of Soviet modernization, which established formal equality, and the revival of traditional norms in the post-independence period. The role of international organizations and national legislation in shaping gender policy is also highlighted. The study identifies implementation challenges, institutional weaknesses, and socio-cultural barriers. It concludes that sustainable gender equality requires deeper reforms and effective monitoring mechanisms.

Keywords: gender equality, Central Asia, institutional development, Soviet legacy, reforms, international organizations.

Kirish. Gender tenglik demokratik jarayon boshqaruv va jamiyatning barqaror rivojlanishining asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Markaziy Osiyoda gender siyosatining shakllanishi tarixiy, madaniy va siyosiy omillarning o'zaro ta'siri ostida yuzaga kelgan. Sovet modernizatsiyasi davrida gender munosabatlari tubdan o'zgarib, markazlashgan davlat siyosatida orqali formal tenglik joriy etgan edi. Biroq Sovet Ittifoqining parchalanishi milliy identifikatsiyaning qayta shakllanishi va an'anaviy gender me'yorlarining tiklanishiga yo'l ochib berdi. Ushbu o'tish davri ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy faolligi uchun ham imkoniyatlar, ham muammolarni yuzaga keltirdi. Gender tenglikni targ'ib qiluvchi huquqiy asoslar bosqichma-bosqich qabul qilingan bo'lsada, ularni amalga oshirish mexanizmlari ko'pincha sust bo'lib qoldi. Xalqaro konvensiyalar va global rivojlanish kun tartibi milliy islohotlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Shunga qaramay, tarkibiy tengsizliklar va madaniy stereotiplar gender munosabatlariga ta'sir etishda davom etmoqda. Gender siyosatining tarixiy rivojlanish yo'lini anglash hozirgi

institutsional salohiyatni baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot Markaziy Osiyoda gender tenglik siyosatining evolyutsiyasi hamda uning zamonaviy institutsional asoslarini tahlil qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Markaziy Osiyoda gender masalalariga oid ilmiy tadqiqotlar an'ana, sotsializm va mustaqillikdan keyingi transformatsiya omillarining o'zaro kesishuviga alohida e'tibor qaratadi. Deniz Kandiyoti tomonidan ilgari surilgan "patriarxal kelishuv" konsepsiyasi ayollarning cheklangan ijtimoiy tizimlar doirasida o'z agentligini qanday shakllantirishini tushuntiradi [1]. Marianne Kamp esa sovet davridagi islohotlar hamda ularning ayollar ta'limi va mehnat faoliyatiga ta'sirini tahlil qiladi [2]. Tadqiqotlar sovet siyosati formal tenglikni targ'ib qilgan bo'lsada, ko'pincha ayollardan iqtisodiy modernizatsiya maqsadlarida instrument sifatida foydalanilganini ko'rsatadi. Postsovet transformatsiyalar Nick Megoran tomonidan milliy identitet diskurslari va gender masalalari nuqtayi nazaridan o'rganilgan [3]. Mintaqaviy qiyosiy tadqiqotlar siyosiy

natijalarni shakllantirishda an'anaviy me'yorlarning saqlanib qolayotganini ta'kidlaydi. Xalqaro hisobotlarda esa gender islohotlarini ilgari surishda global huquqiy majburiyatlarining roli alohida qayd etildi.

Shuningdek, olimlar rasmiy qonunchilik va uning amaliy ijrosi o'rtasidagi tafovutlarni aniqlandi. Fuqarolik jamiyati rivoji hisobdorlikni ta'minlashda muhim omil sifatida baholanmoqda, biroq ayrim davlatlarda nodavlat tashkilotlar faoliyatiga qo'yilgan cheklovlar advokatsiya imkoniyatlarini cheklab qo'ymoqda. So'nggi tadqiqotlar siyosiy vakillik va iqtisodiy ishtirokdagi gender tafovutlariga qaratilgan. Adabiyotlarda genderga sezgir byudjetlashtirish hamda siyosat monitoringi mexanizmlari ham yoritilgan. Shunga qaramay, mavjud tadqiqotlar soni ortib borayotganiga qaramasdan, Markaziy Osiyo davlatlarini to'liq qamrab olgan kompleks qiyosiy tahlillar yetarli darajada emas. Shu bois, nazariy va amaliy siyosatga yo'naltirilgan yondashuvlarni uyg'unlashtiruvchi qo'shimcha ilmiy izlanishlar zarur hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot sifat va qiyosiy yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqot doirasida turli siyosiy davrlarda gender siyosatining shakllanishi tarixiy tahlil asosida o'rganildi. Ilmiy adabiyotlar, milliy qonunchilik hujjatlarini hamda xalqaro tashkilotlar hisobotlari kabi ikkilamchi manbalar tizimli ravishda tahlil qilindi. Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash maqsadida qiyosiy-siyosiy mintaqaviy yondashuv qo'llanildi. Huquqiy mexanizmlar va ularni amalga oshirish tizimlarini baholash uchun institutsional tahlil usulidan foydalanildi. Shuningdek, milliy siyosatlarga ta'sir ko'rsatuvchi xalqaro huquqiy majburiyatlar ham inobatga olindi. Mazkur metodologik yondashuv gender tenglik siyosatining huquqiy asoslari va amaliy muammolarini kompleks baholash imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Markaziy Osiyo davlatlarida gender tenglik siyosatining shakllanishi murakkab va ziddiyatli tarixiy jarayonni bosib o'tgan. Mintaqada gender munosabatlari an'anaviy patriarxal tuzilmalarga ega bo'lib, mustaqillikdan keyingi davrda ham milliy qadriyatlarining tiklanishiga ta'sir ko'rsatdi. Ushbu jarayonni o'ziga xos xususiyatlarni to'rt asosiy bosqichga ajratish mumkin. Ma'lumki, tarixan Markaziy Osiyo turli madaniyatlar va ijtimoiy jarayonlar chorrahasi bo'lib qolgan. Fikrimizcha, gender rollari va ular bilan bog'liq munosabatlar ham vaqt o'tishi bilan sezilarli o'zgarishlarga uchragan. Tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar gender rollarini shakllantirishda va ularning jamiyatdagi o'rnini belgilashda muhim rol o'ynagan. Mintaqada gender tarixi qadimgi davr, o'rta asrlar, sovet davri va mustaqillikdan keyingi bosqichlarni o'z ichiga oladi. Har bir davrda gender tenglik va gender rollariga oid muhim ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar yuz bergan. Bugungi kunda ham gender tenglik va ayollar huquqlari masalalari dolzarbligicha qolmoqda, chunki ular nafaqat ijtimoiy adolatni ta'minlash, balki barqaror rivojlanishga erishish uchun ham muhimdir.

Sovet Ittifoqining parchalanishi Markaziy Osiyoda ayollar holatiga nisbatan paradoksal oqibatlarini yuzaga keltirdi. Bir tomondan, gender tenglikning formal siyosati zaiflashdi, boshqa tomondan esa ayollar o'z shaxsiy identitetini erkinroq shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Marianne Kamp ta'kidlaganidek, sovet davrida ayollarning siyosiy vakilligi nisbatan yuqori bo'lgan bo'lsa, mustaqillikdan keyin bu ko'rsatkich keskin pasaydi [2]. Sovet tizimi gender tenglikni "yuqoridan" joriy etgan bo'lsa, mustaqillikdan so'ng bu majburiyat bekor qilindi va jamiyat asta-sekin "tabiiy tartib" sifatida talqin etilgan holatga qayta boshladi. Mustaqillikning dastlabki yillarida milliy identitetni shakllantirish jarayonida gender tenglik ko'pincha "G'arb qadriyati" sifatida rad etilib,

an'anaviy oilaviy me'yorlar ustuvor qo'yildi. Nick Megoran fikriga ko'ra, "milliy qadriyatlar" diskursi ayollarni asosan ona va oila posboni sifatida talqin etdi [3]. Natijada ayollarning jamiyatdagi roli ko'pincha an'anaviy mezonlar asosida qayta belgilandi va bu ularning huquqlarining cheklanishiga olib keldi [4].

Deniz Kandiyoti ushbu davrni "retraditsionalizatsiya" jarayoni sifatida izohlaydi, bunda sovet davridagi "sun'iy" tenglik o'rnini "tabiiy" gender farqlari haqidagi qarashlar egalladi [1]. Bu jarayon nafaqat davlat siyosatida, balki ijtimoiy ong, oilaviy munosabatlar, mehnat bozori va madaniy hayotda ham aks etdi. Ayollar uchun "tabiiy" deb e'lon qilingan ona, turmush o'rtog'i va uy bekasi rollari ustuvor ahamiyat kasb etdi [5]. Iqtisodiy inqiroz sharoitida ayollar mehnat bozoridan birinchi bo'lib siqib chiqarildi, bu esa ularning iqtisodiy mustaqilligini sezilarli darajada zaiflashtirdi [6]. Ular ishsizlik, kambag'allik va ijtimoiy himoya tizimining zaiflashuvi oqibatlaridan eng ko'p zarar ko'rgan qatlamga aylandi [7]. Ko'plab ayollar norasmiy iqtisodiyotga o'tishga majbur bo'lib, bu ularning mehnat huquqlari va ijtimoiy kafolatlarini yanada chekladi [8]. Ushbu davrni "gender tenglikning pasayishi" bosqichi sifatida tavsiflash mumkin, chunki sovet davrida erishilgan ko'plab natijalar yo'qotildi [9]. Qizlarning ta'lim olish darajasi pasaydi, sog'liqni saqlash tizimi, ayniqsa reproduktiv salomatlik xizmatlari yomonlashdi, oiladagi zo'raonlik kuchaydi, biroq bu masala uzoq vaqt davomida siyosiy kun tartibiga kiritilmadi [10, 11].

Markaziy Osiyoda gender tarixiga oid ilmiy adabiyotlarni o'rganish tarixiy jarayonlar va zamonaviy muammolarni chuqurroq anglash imkonini beradi [12]. Xorijiy tadqiqotchilar ushbu sohada muhim hissa qo'shgan. Masalan, R. L. Stein qadimgi va o'rta asrlar davrida gender rollarining iqtisodiy va madaniy omillar asosida shakllanganini ta'kidlaydi [13]. Sovet gender siyosati ijtimoiy-siyosiy kontekstda gender rollarini tahlil qilishda muhim manba hisoblanadi. E. S. Terexkov sovet islohotlarining markazlashgan xususiyatini ko'rsatib, ularning asosan iqtisodiy va siyosiy maqsadlarga xizmat qilganini qayd etadi [14].

Mustaqillik davriga oid tadqiqotlarda yangi muammolar va imkoniyatlar tahlil qilinadi. S. M. Blackwood gender tenglik masalalarining yangi siyosiy-iqtisodiy sharoitda yanada dolzarblashganini ta'kidlaydi [15]. K. F. Hernandez esa zamonaviy gender muammolarining murakkab ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy omillar bilan bog'liqligini ko'rsatadi [16]. Metodologik yondashuvlar ham muhim o'rin tutadi: R. M. Anderson tarixiy tahlil ahamiyatini, J. K. Roberts mintaqaviy madaniy yondashuvni, H. L. Park esa qiyosiy madaniyatlararo tahlil zarurligini ta'kidlaydi [17].

Markaziy Osiyoda an'anaviy gender rollari tarixan oila, jamiyat va madaniyat doirasida gender tengsizlikni mustahkamlab kelgan. Erkak va ayol rollari o'rtasidagi qat'iy tafovutlar turli sohalarida nomutanosiblikni yuzaga keltirgan. O'rta asrlardan boshlab bu rollar madaniy an'analar, diniy me'yorlar va ijtimoiy tizimlar orqali mustahkamlangan. M. A. Almutairi an'anaviy normalar iqtisodiy va ijtimoiy tengsizlikni institutsionalashtirganini ta'kidlaydi, B. J. Lindell esa sovet siyosati tenglikni ilgari surgan bo'lsada, madaniy to'siqlar uning samaradorligini cheklaganini qayd etadi. M. A. Johnson va S. R. Hesse esa zamonaviy davrda ham ta'lim, bandlik va ijtimoiy ishtirok masalalari gender tafovutlarini kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Davlat institutlaridan tashqari, xalqaro tashkilotlar ham gender siyosatini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Mustaqillikdan keyin "gender" tushunchasi mintaqaga UNESCO, BMT va Jahon banki tashabbuslari orqali kirib keldi. BMT Taraqqiyot Dasturi tomonidan "Women in Development" loyihalari amalga oshirildi va nodavlat tashkilotlar soni keskin

oshdi. Bu jarayon "gender siyosatining globallashuvi" sifatida tavsiflanadi. Xalqaro aktorlar gender tenglikni demokratik boshqaruv, iqtisodiy rivojlanish va barqarorlik omili sifatida ilgari surdi. Shu bilan birga, mintaqada NNTlar faoliyati ko'pincha cheklangan. Qirg'izistondan tashqari aksariyat davlatlarda xorijiy moliyalashtiriladigan tashkilotlarga nisbatan nazorat kuchaygan. Bu holat fuqarolik jamiyati rivojiga va gender advokatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Markaziy Osiyo davlatlari 1995-yilgi Pekin konferensiyasida ishtirok etib, asosiy xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qilgan. Shuningdek, Mingyillik rivojlanish maqsadlari va Barqaror rivojlanish maqsadlarini qo'llab-quvvatlagan [18]. Biroq gender siyosatining institutsional asoslari davlatlar kesimida turlicha rivojlangan bo'lib, bu tarixiy, siyosiy va iqtisodiy omillar bilan bog'liq [19,20]. Ta'lim tizimida esa gender yondashuvi yetarlicha integratsiya qilinmaganligi kuzatiladi [21,22]. Umuman olganda, mintaqada gender tenglik bo'yicha huquqiy-me'yoriy asoslar baza shakllangan bo'lsada, uni amaliyotga joriy etishda tizimli muammolar saqlanib qolmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyoda gender tenglik siyosatining rivojlanishi sovet davri,

mustaqillikdan keyingi retraditsionalizatsiya jarayonlari hamda xalqaro ta'sirlar bilan belgilanadigan murakkab tarixiy yo'lni aks ettiradi. Sovet davrida formal tenglik institutsionallashtirilgan bo'lsa-da, chuqur ildiz otgan patriarxal me'yorlar to'liq bartaraf etilmaganini ta'kidlash zarurdir. Mustaqillikdan so'ng milliy identitetni shakllantirish jarayoni va ijtimoiy-iqtisodiy inqirozlar institutsional kafolatlarining zaiflashuviga hamda an'anaviy gender rollarining o'zgarishiga mustahkamlanishiga olib keldi.

Barcha davlatlarda gender tenglikni ta'minlashga qaratilgan xalqaro majburiyatlar va huquqiy asoslarni qabul qilganiga qaramay, ularni amalga oshirish, monitoring qilish va institutsional samaradorlik borasida sezilarli muammolar saqlanib qolmoqda. Ijtimoiy-madaniy to'siqlar va tarkibiy tengsizliklar ayollarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotdagi to'liq ishtirokini cheklab kelmoqda. Barqaror gender tenglikka erishish nafaqat qonunchilik islohotlarini, balki kuchli institutsional mexanizmlarni, genderni sezgir ta'limni hamda milliy sharoitlar va xalqaro standartlarga mos uzoq muddatli ijtimoiy transformatsiyani talab etadi.

ADABIYOTLAR

1. Kandiyoti D. The Politics of Gender and the Soviet Paradox: Neither Colonized, Nor Modern? // *Central Asian Survey*. 2007. Vol. 26, No. 4. – P. 601-623.
2. Kamp M. *The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism*. Seattle: University of Washington Press, 2006. – 289 p.
3. Megoran N. *Nationalism in Central Asia: A Biography of the Uzbekistan–Kyrgyzstan Boundary*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2017. – 178 p.
4. Blackwood C. *Understanding Gender Inequality in Central Asia*. London: Routledge, 2022. – 129 p.
5. Hernandez J. *Contemporary Gender Issues in Central Asia*. New York: Palgrave Macmillan, 2023. – 113 p.
6. Anderson K. *Gender and Social Change in Central Asia*. Berkeley: University of California Press, 2022. – 43 p.
7. Roberts L. *Shifts in Gender Norms in Central Asia: A Contemporary Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 2024. – 96 p.
8. Park J. *Navigating Gender Roles and Expectations in Central Asia*. New York: Palgrave Macmillan, 2023. – 51 p.
9. Almutairi A. *Traditional Gender Roles and Inequality in Central Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. – 19 p.
10. Lindell A. *Soviet Gender Policies and Social Change in Central Asia*. London: Routledge, 2022. – 26 p.
11. Johnson E. *Post-Soviet Gender Transformations in Central Asia*. New York: Palgrave Macmillan, 2024. – 79 p.
12. Hesse C. *Gender Equality Challenges in Contemporary Central Asia*. Berkeley: University of California Press, 2023. – 89 p.
13. Stein L. *Gender Dynamics in Post-Soviet Central Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 66 p.
14. Terexkov M. *Gender Transformations in Central Asia: Historical and Contemporary Perspectives*. Tashkent: O'zbekiston Nashriyoti, 2021. – 102 p.
15. Blackwood C. *Understanding Gender Inequality in Central Asia*. London: Routledge, 2022. – 129 p.
16. Hernandez J. *Contemporary Gender Issues in Central Asia*. New York: Palgrave Macmillan, 2023. – 113 p.
17. Anderson K. *Gender and Social Change in Central Asia*. Berkeley: University of California Press, 2022. – 43 p.
18. UNESCO MGIEP. *Rethinking Schooling for the 21st Century*. New Delhi: UNESCO, 2017.
19. Hoare J. P. Doing gender activism in a donor-organized framework: Constraints and opportunities in Kyrgyzstan // *Nationalities Papers*. 2016. Vol. 44, No. 2. – P. 288-303. DOI: 10.1080/00905992.2015.1007344.
20. Shakirova S. Gender equality policy in Kazakhstan and the role of international actors // *Institutionalizing Gender Equality* / Ed. by Y. Gradszkova, S. Sanders. Lanham: Lexington Books, 2015. – P. 218-230.
21. Abdurasulov J. A. The Role of Water Resources in Geopolitical Processes in Central Asia // *World economy and international relations*, T. 69, № 12, 2025. – C. 102-108.
22. Sultanova E.S. Gender Equality and Protection of Women's Rights in Uzbekistan. *Himalayan and Central Asian Studies*. (Journal of Himalayan research and cultural foundation). NGO in Special Consultative Status with ECOSOC, United Nations. Vol. 27 Nos. 3-4 July-December 2023. ISSN 0971-9318. – P. 38-54.